

Индустриалният растеж в България – проблеми, предпоставки, възможности

Йосиф Илиев¹

Резюме: Създаването на потенциал за индустриален растеж в страната е предизвикателство със стратегически характер. То предполага симбиоза на идеи, виждания, експертизи и решения на представители на бизнеса, държавното управление и специализираната научна общност. Достигането и следването на стратегическа визия за развитие на българската индустрия се основава на разкрити проблемни полета в нея в качеството им на противогействащи фактори на растежа. На тази основа са предложени и в необходимата степен са аргументирани подходи и решения за мястото, ролята и отговорностите на заинтересованите страни (бизнес, държавно управление, научна общност) при разработването и провеждането на визия за развитие на индустрията.

В центъра на вниманието са изведени предпоставки и възможности за увеличаване на експортния потенциал на индустрията чрез нарастваща конкурентоспособност на продуктите и увеличаваща се добавена стойност в тях.

Ключови думи: индустриален растеж, визия за развитие, индустриална политика, конкурентни предимства.

JEL: D20, L52, O4.

¹ Йосиф Илиев е заслужил професор на УНСС, доктор на икономическите науки, ръководител на катедра „Индустриален бизнес“ на УНСС, e-mail: iosifiliev@abv.bg

Увод

Европейските икономики постепенно преодоляват трудния период на стагнация. Провежданите в последните години политики и мерки на Европейския съюз за преодоляване на последиците от глобалната финансова и икономическа криза са насочени към отделни проявления на кризата. Пактът за финансова стабилност, без да се подценява неговата значимост и роля, е потвърждение за горното. Водещите европейски икономики – при потенциала на техния реален сектор и чрез адекватни собствени политики, постепенно преодоляват кризисните последици и са в начална фаза на генериране на икономически растеж.

България следва макроикономическа политика, която в условия на криза осигурява „крехко“ поддържане на финансова стабилност, но не води до растеж. При най-нисък брутен вътрешен продукт на човек от населението в Европейския съюз и най-ниски реални доходи страната се нуждае от икономически растеж много повече от водещите европейски страни. Българската икономика е малка и е в периферията на Европа и Европейския съюз. Тя е подвластна на случващото се в световната и европейската икономика. Същевременно дори в кризисни условия следва да се търсят източници за нарастване потенциала на икономиката и за постигане на икономически растеж.

Съдържанието на статията е насочено към предпоставките и възможностите за

Икономически растеж

постепенно осигуряване на индустриален растеж на страната и оттук – към увеличаване приноса на индустрията за икономическия растеж.

Проблематиката на индустриалния растеж е многоаспектна и комплексна. В тази връзка в статията са приети редица ограничения, а именно:

- даден е приоритет на дългосрочната визия за развитие на индустрията, а не на краткосрочни стабилизационни мерки, без те да бъдат подценявани;
- изследването е насочено както към экспортните индустриални фирми на страната, така и към възможностите за създаване и повишаване на экспортния потенциал на фирми от българската индустрия;
- макроикономическата среда, макар и важно условие за инвестиционна активност и индустриален растеж, не заема централно място в статията;
- в статията е заложена тезата за осигуряване на индустриален растеж чрез нарастваща конкурентоспособност на продукти, но не се навлиза в механизми и начини за установяване на конкурентоспособността на продукти, фирми и на сектора като цяло;
- извън обхвата на статията са множество значими аспекти на настоящото състояние на държавата, в т.ч. и политически, които в единство обуславят несигурност в икономиката и висока степен на непривлекателност за местни и чуждестранни инвеститори;
- изследването не акцентира върху социалната проблематика с разбирането, че тя е следствие от състоянието на икономиката и проблемите са решими единствено чрез генериране на растеж, в това число на индустриален растеж в страната.

Индустриалният растеж в България

1. Фактори и причини за недостатъчния принос на экспортните индустриални фирми към икономическия растеж

В близка до средносрочна перспектива страната ни няма реални възможности за активизиране на вътрешното потребление на индустриални продукти. Повишаването на доходите като един от източниците за подобно активизиране е нереалистично и по-скоро е популистко твърдение. Налага се изводът (без той да е новаторски), че възможен и основен двигател на индустриален растеж са экспортните фирми – в т.ч. малки, средни, големи и особено нарастването на экспортния потенциал на българската индустрия.

Експортната ориентация на българските фирми е изключително важна, а над 90 % от общо експорта принадлежи на индустрията. Синтезирано – по-важните проблемни полета в качеството им на ограничител на приноса на экспортните индустриални фирми към икономическия растеж в последните години са следните:

- Специализация на по-голямата част от индустриалните подотрасли и фирми в ресурсопоглещи производства и продукти.
- Тясна и вкл. неизгодна от гледна точка на икономиката на страната структура на индустриалния износ. Индустрията изнася предимно метали, горива, храни, в по-малка степен фармацевтични продукти, частично изделия на машиностроенето и текстила, както и на възли, части и детайли по линия на коопериране на малки и средни предприятия с утвърдени световни и европейски производители.
- Недостатъчен икономически ефект (за производителите, но и за страната) от износа. Без да се генерализира, може да се твърди, че преобладаващите продажби на индустриални продукти на външни пазари са поради по-ниските цени в ре-

Икономически растеж

зултат от ниска добавена стойност в продуктите.

- Преимувствена ориентация на износа към европейските пазари, при непреодоляна все още тенденция на свиване на потреблението на индустриална продукция в страните от ЕС, където нашите „пробиви“ са предимно ценови. Пазарната ограниченост на индустриалния ни експорт е породена от обективни и субективни фактори, но безспорно е значим за решаване в средносрочен план проблем.
- Междуфирмена задлъжнялост, която е характерна включително за експортни фирми и за която „принос“ има и държавата чрез забавени плащания към фирмите и сериозни слабости в нормативната уредба, третираща решаването на междуфирмените задължения.
- Значимо изоставане в качеството на човешките ресурси на фирмено равнище за всички категории персонал: ръководен състав; специалисти; работници (недостатъчна квалификация и недостатъчна мотивация).
- Усложнени и нарушени връзки и взаимодействие на фирмите (респ. техният мениджмънт) с държавните и общинските администрации.
- Тревожно изоставане на нашата индустрия спрямо средните показатели за индустрията в ЕС в редица области като:
 - иновации, които са едва една четвърт от средния показател за страните – членки на ЕС;
 - индустриален експорт – около половината от средния за ЕС;
 - дял на средно- и високотехнологичен експорт – под половината от средния показател за ЕС;
 - инвестиции в изследвания и иновации – около една четвърт от средния показател за ЕС;

- публични разходи за изследвания и иновации – около една четвърт от средния показател за ЕС;
- най-високи енергийни разходи и най-ниска енергийна ефективност сред страните на ЕС.

Откритите проблеми са видими на „повърхността“ и са следствие от по-дълбоки фактори и причини:

- В синтезиран вид могат да бъдат изведени следните сред тях:
 - реструктуриране на индустрията в последните над две десетилетия, ограничено в определена степен до промяна на собствеността и само частично до същински структурни реформи;
 - насоченост на значителна част от инвестициите, в т.ч. и преките чуждестранни инвестиции, към непродуктивни сфери, т.е. извън сферата на производството;
 - само малка част от преките чуждестранни инвестиции успешно са изпълнили функцията си на източник на нови технологии, знание, корпоративна култура и т.н., които са в основата на конкурентоспособността на фирмите и техните продукти;
 - малките и средните предприятия – с над 2/3 от заетите, са „изтласкани в периферията“, вследствие на което голяма част от тях изпаднаха в несъстоятелност, фалити или в битки за оцеляване;
 - индустриалните фирми като цяло станаха силно уязвими в кризисните условия и преди всичко в резултат от конкуренцията от страни и фирми предимно извън Европа и с бърз икономически растеж;
 - при конкурентните пазари (характерни с интензивност на съревноваващите се фирми), конкурентоспособността на нашите фирми, значително изоста-

Икономически растеж

Ваща от тази на чуждите фирми, т.е. отговорът на въпроса „колко успешно нашите фирми се справят с конкуренцията“ с малки изключения не е положителен;

- наши фирми, стоящи относително добре на пазари, които не се характеризират като конкурентни, не предприемат (вкл. по обективни причини) действия за повишаване конкурентоспособността на своите продукти.

Извеждането на индустриалния растеж на преден план има множество бариери, сред които основна е **преобладаващият ресурсопотребяващ характер на нашите производства**. Осъществяването на реструктуриране на собствеността в индустрията, с малки изключения, не промени нейната размерна структура и продуктовата ѝ структура. Икономическите реалности в последните двадесет години обаче са коренно променени. Ресурсите, в цялото им разнообразие и особено материалните и енергийните, непрекъснато и трайно поскупват и намаляват. Водещите индустриални страни преориентираха своите производства, както и предприемат успешни действия, съобразени с горната тенденция (нови материално- и енергоспестяващи технологии; иновативни решения в тази област; отказ от подобни производства или пребазирането им в други страни и т.н.). По много причини, в т.ч. число и обективни, преходът в нашата индустрия от ресурсопотребяващи към ресурсоспестяващи производства е много бавен и не особено успешен. Този преход е силно затруднен в условия на дълбоката и продължителна икономическа криза в световен мащаб, с най-силни негативни последици за новоприсъединените европейски икономики.

Да се пледира в подобна ситуация за възможни, успешни и **особено в кратки срокове реформи** в посока значително реструктуриране на българската индустрия,

Индустриалният растеж в България

е израз на необоснован оптимизъм. Същевременно кризите винаги са „тест“ пред собственици и мениджмънт на фирмите, както и пред държавното управление, за изява на способности, създаване и оползотворяване на потенциал за развитие. Индустриалният растеж и неговият принос към икономическия растеж на страната не могат да се **„случат умре“**, но наред с краткосрочни стабилизационни мерки в икономиката тъкмо сега са наложителни дългосрочни виждания за развитие на българската индустрия.

Ресурсопотребяващият характер на преобладаващата част от индустриалните ни фирми обуславя в голяма степен „философията“ на тяхното управление. Главен момент в нея е използването на подходи, механизми и мерки за пестеливо, икономично оползотворяване на ресурсите в цялото им разнообразие. В принципен план подобна ориентация на фирмите и техния мениджмънт е правилна, но на практика са налице множество нерешени проблеми в това отношение:

- Сравнително слабо в нашите индустриални фирми е приложението на съвременни управленски концепции и инструментариум, насочени към оптимизиране на разходите и снижаване на загубите в производството. При съществуващото технико-технологично равнище на производство във фирмите посоченият нерешен проблем допринася за високата материално- и енергопоглъщаемост на производството и произвежданите продукти.
- Картината по отношение на трудовете разходи е по-различна. От една страна те не заемат висок относителен дял в общите разходи по производство на продукцията поради ниското равнище на заплащане на труда, както и поради силно ограниченото финансиране на други необходими разходи в общотрудовите

Икономически растеж

разходи на фирмите. От друга страна, фактическите трудови разходи не са оптимизирани, а при управление на възнагражденията у нас недостатъчно успешно се използват бонусни схеми, директно обвързани с реални резултати в трудовата дейност и насочени към непрекъснати подобрения.

- Задълбочиха се някои негативни последици като: осъществяване на процеси и дейности от ниско заплатен, недостатъчно мотивиран (дори демотивиран) и недостатъчно квалифициран персонал (без това да се генерализира); застои в инициативите за подобрения поради недостиг на компетентности и на трудова мотивация; нарастваща отчужденост на хората от фирмите; вместо нови работни места и принос на фирмите като организации, имащи социални отговорности, обратен техен “принос” към намаляване на заетостта и обедняване на населението.
- Голяма част от индустриалните фирми, включително и такива с експортна ориентация, са в “омагьосан кръг” в годините на кризата. Сериозният спад на инвестициите обуслови в тях редица негативни последици: обезценяване на активи; значително декапитализиране на фирми; реален спад в стойността на разполагаемите обезпечения; произтичащо ограничено кредитиране. Има основание да се направи важен извод, а именно, че инвестиционният и кредитният потенциал на значителна част от фирмите и особено на малките и средните индустриални предприятия е слаб или недостатъчен и че това е сред най-сериозните бариери пред тяхната конкурентоспособност.
- Един от феномените на съвременното индустриално развитие е, че то води или може да води до освобождаване на не малка част от заетите във фирмите, като най-потърпевши са ниско ква-

лифицираните служители. Достига се до обективно противоречие в интересите на собственици и мениджмънт, от една страна, и интересите на гържавата (особено с претенции да е социална гържава), от друга.

- Сред най-важните фирмени предизвикателства специално внимание заслужава **непостигнатото конкурентно предимство на човешките ресурси** на индустриалните фирми. Това предизвикателство се откроява в статията поради много причини. Без да се навлиза в подробности, могат да бъдат посочени поне две значими причини:

- **първата** е свързана със силното влияние на човешките ресурси върху брутната добавена стойност на фирмено равнище и в добавената стойност на произвежданите продукти;

- **втората** се съдържа в обстоятелството, че поне в следващите няколко години не може да се очаква засилена инвестиционна активност към и в индустрията и това следва да се компенсира предимно чрез нарастване на потенциала на човешкия фактор.

Предизвикателството за достигане до конкурентно предимство на човешките ресурси на индустриалните фирми има комплексен характер. Тук са открити предимно ключови предпоставки, постепенното осигуряване на които да благоприятства достигане до конкурентно предимство на човешките ресурси на фирмите:

- изграждане или усъвършенстване на системи за управление на човешките ресурси във фирмите, функционирането на които реално да увеличава трудовия им потенциал и оттук – производителността на труда;
- обогатяване на политиката по управление на човешките ресурси на фирмите с адекватна мотивационна

Икономически растеж

- политика и действени механизми за нарастване на трудовата мотивация;
- простор пред екипността и екипите във фирмите на основата на критичен презлед (анализ) и действия по провеждането им в съответствие с научни принципи и изисквания;
- утвърждаване и развитие на потенциал за лидерство на човешкия фактор и лидери по всички йерархични равнища на фирмите.

Синтезираните по-горе предпоставки не случайно се определят като актуални приоритети в науката за управление на човешките ресурси. Те могат и следва да станат приоритетни задачи в областта на фирменото управление на човешките ресурси, като се пристъпи към тяхното успешно изпълнение. В настоящите условия те са една от малкото значими възможности чрез постепенно придобиване на конкурентно предимство на човешкия фактор да се генерира индустриален растеж.

Специално внимание заслужава **лидерството в неговите човешки измерения** (респ. лидерството на човешкия фактор), като възможен източник за конкурентно предимство на фирмите. Без тук да се навлиза в богатата му научна разработеност, могат да се открият няколко момента в това отношение:

- **Първо**, тезата, върху която „стъпваме“, е, че лидерството означава потенциал и способност на мениджмънта да открива, изгражда, мотивира и развива лидери на (за) всички йерархични равнища на фирмата.
- **Второ**, горната теза може да се възприеме като основополагаща за фирмената политика към лидерството и механизмите за нейното провеждане.
- **Трето**, лидерската политика и механизми не могат да получат простор и утвърждаване във фирми, в които няма успешно функциониращи системи за уп-

Индустриалният растеж в България

равление на човешките ресурси и правилно изградени екипи.

- **Четвърто**, на фирмите може реално да бъде осигурена консултантска подкрепа в т.ч.:
 - при разработване на лидерската политика и произтичащи от нея механизми за провеждане;
 - при разработване на модели (еталони) за лидерски качества и линии на ръководно поведение;
 - при установяване на реално притежавани лидерски качества и потенциал в ръководители и служители за обогатяване (разширяване обхвата) на лидерските качества и т.н.

Нашата академична общност може да бъде особено полезна в утвърждаване на лидерската материя в бизнес практиката и по-специално в индустриалните фирми. Нещо повече – ние имаме мисия и сме призвани да положим основите на лидерски качества и лидерски потенциал на младо поколение обучавани от нас студенти. Опитът в Университета за национално и световно стопанство показва, че ориентацията към екипно обучение, осигурената атмосфера и среда за изява на инициативност, откритост в общуването с младите хора и взаимна толерантност, създават начални предпоставки за изява на бъдещи лидери за бизнес практиката.

Завоюваните позиции на индустриални фирми на външни пазари са израз на използване в единство на сравнителни и в определена степен на конкурентни предимства, но тези предимства не са „вечни“. Сериозен проблем е, че оползотворяването на възможности за по-висока производителност на труда ще влиза в противоречие със защитата на настоящите работни места в нашите фирми, която е изключително важна от социална гледна точка. В икономически план обаче фирми, а оттук и работни места с ниска производителност, водят до

Икономически растеж

застой, като това закономерно обуславя негативни последици както за самите фирми, така и за икономиката като цяло.

На фона на откроените проблеми индустриален растеж в страната действително е трудно постижим. Картината е изключително сложна и предвид „пренаситеността“ на пазарите, в т.ч. местен и външни, с индустриални продукти. При крайно неблагоприятното влияние на вътрешни и външни фактори извеждането на растежа в стратегии и политики на фирмите обаче няма алтернатива, за да може успешно да се отговори на предизвикателствата. Това се осъзнава, търси и използва от висшия мениджмънт на множество наши фирми, включително и чрез техните антикризисни програми и мерки. Факт е обаче, че отсъстват значими резултати в контекста на растежа. Наши актуални изследвания показват, че в експортните индустриални фирми в определена степен се “тушират” негативните кризисни влияния, но осъществяваните от тях редуцирани инвестиционни програми – в съответствие със състоянието им, не водят до видими резултати в повишаване на конкурентоспособността.

2. Предизвикателствата на растежа и характерът на подкрепата от държавните институции

Тезата, споделяна от видни учени в областта на мениджмънта, че конкурентоспособността на фирмите е стратегическа задача на самите фирми, несъмнено е вярна. Ако извлечем поуки от настоящата криза обаче, може да се посочи необходимост от нейното обогатяване. Това обогатяване, според нас, е в посока, свързана с мястото и ролята на държавата (респ. държавните институции) в подкрепа на фирмените усилия за конкурентоспособност и оттук за икономически растеж в страната.

Привържениците на неолитералния подход свеждат подкрепата на държавата за бизнеса предимно до правилно провеждане на макроикономическа политика и системно подобряване на бизнес средата, в която оперират фирмите. Откроените два момента (респ. макрополитика и бизнес среда) са много важни за нормално и устойчиво функциониране на фирмите. В последните няколко години у нас обаче вместо подобряване на макропоказателите и на бизнес средата се очерта тенденция на тяхното влошаване, независимо от някои текущи и краткосрочни мерки през 2013 година.

Значим въпрос, изведен в статията, е – достатъчни ли са горните две страни на държавна подкрепа за утвърждаване на индустрията и нейните експортни фирми като двигатели на растеж в страната. Без да се навлиза в обширна полемика може да се посочи, че в съвременните сложни условия това е ограничена представа за държавна подкрепа на бизнеса.

Защитаваната в статията теза е, че е необходим и възможен значително по-голям принос на държавата за генериране на индустриален растеж, а основните аргументи в тази посока могат да бъдат сведени до следните:

- Значимите проблемни полета пред експортните фирми и нарастването на експортния потенциал – при техния комплексен характер и сложност, не са преодолени единствено със силите и възможностите на фирмите, а те ще продължат да обуславят ограничен, скромнен икономически ефект от износа.
- Уязвимата структура на нашия индустриален износ е в дисхармония с високата степен на отвореност на външните пазари. Разширяването на пазарите е предизвикателство пред фирмите, но предполага и адекватна държавна политика.

Икономически растеж

- Нарастващ реален принос на индустрията и особено на экспортните фирми към икономическия растеж в страната не е възможен с досегашните спорадични, частични и/или епизодични мерки и действия на законодателната и изпълнителната власт.
- Иновационно ориентирано реструктуриране на индустрията не е възможно без стратегическа визия за нейното развитие с участие на гържавата и нейните институции.
- Експортните фирми в голямата си част са наясно и имат виждания за необходимите и конкретни форми (измерения) на собственото им реструктуриране, което да увеличи конкурентните им предимства. Ако обаче те не срещнат адекватни политики и механизми от страна на гържавата, реструктурирането ще продължи да бъде добро намерение без реализация.
- Успешното развитие на индустрията изисква решаване както на структурни, така и на системни по характер проблеми, които надхвърлят възможностите на фирмите. Изводът, който се налага, е, че по отношение на индустрията е необходима дългосрочна стратегическа визия за развитие, обединяваща творчески виждания, усилия и професионализъм на всички заинтересовани участници. (Ерхард, 1993)

Годините на прехода в България дадоха много доказателства за противоречиви решения на фундаментални въпроси на развитието на икономиката, за пропуснати възможности, за погрешни подходи, политики и действия. Основаването на неолибералния подход и неговото следване в нашата бизнес практика е едно от доказателствата. Изминалите години потвърдиха невъзможността единствено в зависимост от пазарните сили и конкуренцията да се осъществи реструктуриране на индустри-

Индустриалният растеж в България

ята. Нещо повече – оттеглянето на гържавата в голяма степен обуслови нейното позициониране в дъното на индустриите на страните от европейската общност. В случая не става дума за клишета като повече или по-малко гържава в икономиката и още по-малко за гържавна намеса в бизнес начинанията. Става дума за продължаваща над 20 години неизяснена роля на гържавата в реалната икономика и особено спрямо бизнеса. Застъпеното в статията виждане е именно за отговорности и ангажименти на гържавното управление, които са му присъщи в пазарното стопанство и които са в синхрон с интересите на бизнеса и обществото като цяло.

Прокламирацията неолиберален подход, който не признава нуждата от проактивна политика от страна на гържавата, реално не се прилага в неговия „чист“ вид в последните години дори в развити европейски и други икономики. Това в голяма степен е обусловено от поуки, изведени от уникалната за съвременното икономическа криза. Наложително е например да се подчертае, че страни, които заложили приоритетно на проактивна гържавна политика към основните сектори на икономиката и бизнеса като цяло, посрещат успешно предизвикателствата на кризата и реално генерират икономически растеж. (Weiss, 2011)

Закономерно възниква въпроса – има ли и провежда ли българската гържава своя индустриална политика в подкрепа на бизнеса? Макар и силно, но, според мен, последните двадесет години дават по-скоро отрицателен отговор на поставения въпрос.

Странно и дори тревожно е, че на фона на приетата в стратегията на ЕС „Европа 2020“ **Интегрирана индустриална политика** на съюза и възприетия подход страните членки да разработват и следват свои индустриални политики, българската гържава няма достатъчно адекватни реакции. При това слабо развитите икономики, каквато е и българската, в много по-голяма степен

Икономически растеж

се нуждаят от активна индустриална политика, насочена към подпомагане на технологичното усъвършенстване и постепенна преориентация към производството на продукти с висока добавена стойност. (Lall, 1994)

Как да се развиват в перспектива до и след 2020 г. секторите на икономиката и особено на индустрията не е и не може да бъде едностранен проблем на фирмите или на държавата. Решението е многоаспектно, комплексно и изисква симбиоза на идеи и виждания на: собственици и висш мениджмънт на фирмите, представлявани от работодателските организации (камари, съюзи, браншови организации); изпълнителна и законодателна власт на страната; представители на финансови, банкови и други, вкл. неправителствени институции, и особено представители на академичните и научни среди, близки до индустриалния сектор по сферата на своята дейност. Решението за индустрията определено следва да се търси и в контекста на развитието на индустриите в ЕС и актуализираната индустриална политика на Съюза.

Извеждането на преден план на необходимост от стратегическа визия за развитие на българската индустрия поражда не малко трудни за отговор и дискуссионни въпроси. Множество стратегии и програми в последните двадесет години по най-различни причини не са успешно реализирани. Не могат да бъдат подценени и други съображения:

- **Първото** е свързано с ролята, мястото и компетентностите на представителите на държавното управление като участник в разработването и последващото осъществяване на визията или дългосрочната програма за развитие на индустрията.

Държавната администрация няма достатъчен капацитет (компетентности) да бъде равнопоставен партньор на бизнеса и

представителите на научната общност в процеса на разработване и провеждане на визия за развитие на индустрията. Този факт не означава, че нейното участие е периферно. Водещата роля несъмнено е на участниците с експертни познания и умения, но координиращи функции, информационно осигуряване, необходими адекватни политики и т.н. са ангажимент на държавното управление.

Не по-малко важни са действията на администрацията в последователната реализация на визия за развитие на индустрията. Тук ключовата дума „**подкрепа**“ се свързва с необходимата и преди всичко значима промяна във взаимодействието на администрацията с бизнеса. В този смисъл характера (или характеристиките) на държавната подкрепа имат множество измерения, част от които са:

- осигуряване на доказателства за прозрачност, публичност, сигурност при реализация на следваната визия за развитие на индустрията;
- гарантиране на равнопоставеност на стопанските субекти и поставяне на взаимоотношенията „администрация – бизнес“ в строго съответствие със законовите разпоредби, гарантиране на възможна предвидимост на цялостното развитие на индустрията;
- партньорство в реализацията на иновативни проекти на бизнеса;
- действена подкрепа от администрацията на малки и средни предприятия, които имат потенциал да станат част от авторитетни международни производствени вериги;
- осигуряване на видими резултати в ограничаване на сивата и „черната“ икономика, контрабандния внос и износ и, в тази връзка – преодоляване на нелоялната конкуренция, която е много сериозен проблем преди всичко на малките и средни предприятия;

Икономически растеж

- отказ от досегашното пренебрежително отношение на държавната администрация към представителите на научната общност, тяхното подценяване и неизползването на научния потенциал на страната.

- **Второто** и много по-важно съображение е свързано с различните изходни позиции и специфични особености на индустриалните подсектори на страната. Това ще обуслави необходимост от въвеждане във визията за развитие на различни подходи, механизми и решения. Например, стратегическите виждания за развитие на българското машиностроене значимо се различават от тези за развитие на химическата и металургичната промишленост и т.н.

- **Третото** съображение се отнася до разнообразната "картина" в индустрията от гледна точка на потенциала за растеж в големите индустриални фирми, от една страна, и в малките и средните предприятия, от друга.

Посочените съображения, без да са единствени, дават основание да се твърди, че цялостна стратегическа визия или дългосрочна програма за развитие на индустрията е много вероятно да бъде обречена на неуспех. Възниква въпросът в каква посока могат да се търсят реалистични стратегически решения за индустриален растеж с дейната подкрепа на държавата? Без да е новаторско виждане, в основата на визията за развитие на индустрията следва да се заложи **продуктовата ориентация**. (Lin, 2009) "Пробивите" на международните пазари, трайното навлизане в тях предполагат и се основават на комплексни проучвания **чрез какви и кои продукти** наши действащи и нови индустриални производства биха могли да бъдат конкурентоспособни на чуждите пазари. Продуктовата ориентация може да осмисли подкрепата на държавните институции,

Индустриалният растеж в България

да насочи тяхната ангажираност, наред с индустриалния бизнес, в постигането на целите на растежа. Подобна стратегическа ориентация не означава поставяне в привилегировано положение на отделни подсектори, фирми и производства. Ето няколко аргумента против такова опростено възприемане:

- **Първо**, ясно е, че растежът се обуславя от две водещи предпоставки: инвестиции предимно в иновации и оттук управление, осигуряващо ефективност на производството. Несъмнено е, че фирми с нисък инвестиционен и кредитен потенциал трудно могат да привлекат външни инвеститори или финансови институции, както и да реализират собствени мащабни инвестиционни проекти.
- **Второ**, централен въпрос при продуктовата ориентация за развитие на индустрията е да бъдат изведени и спазвани критериите за конкурентоспособност на продуктите, висока добавена стойност и оттук генериране на високи парични потоци.
- **Трето**, фирми с потенциал да станат част от международни производствени вериги (предимно малки и средни) се нуждаят от подкрепа, за да може произвежданите от тях възли, части, детайли да отговарят на високите изисквания на потребителите, а това да им осигури трайно присъствие във веригите.
- **Четвърто**, продуктите "пробиви" на външните пазари са трудно осъществими от фирми и производства, отличаващи се с по-висока ресурсопоглъщаемост (материалопоглъщаемост; енергопоглъщаемост). Високата ресурсопоглъщаемост е характерна за редица наши традиционни производства, включително с експортна ориентация. Те далеч не са обречени, но инвестиционната им активност и иновации следва да са в посока оптимизиране на разходите, обновление на технологии и продукти за поддържане

Икономически растеж

на пазарни ниши за тяхната продукция. В този контекст са и възможностите за нарастване на добавената стойност на продуктите, а оттук и нарастване на приноса им към растежа.

В контекста на развитие на индустрията заслужава внимание и следния въпрос. В последните години у нас бяха силно подценени и същевременно „пресирани“ малките и средните предприятия – факт, който обуслови сериозни негативни последици в българската икономика и особено в социалната сфера. Сега политиците и отделни анализатори пледират за приоритет на малките и средни предприятия. Заг подобна „рязка“ промяна в приоритетите на развитието се крие недостатъчно познаване на икономическата действителност и по-точно на връзките, взаимодействието и взаимното влияние между стопанските субекти в икономическата система. Противопоставянето на малките и средните предприятия, от една страна, и големите фирми, от друга, определено е погрешен подход. Икономическата логика показва, че възможностите да се развива успешно малкият и среден бизнес в голяма степен са зависими от състоянието и развитието на големите фирми, без това да се абсолютизира. Трайното присъствие на малките и средни фирми на пазара (местен и външен) във висока степен се осигурява от възможностите да се кооперират с големи фирми, да имат специализация и потенциал, които ги правят успешен и траен партньор на големи фирми (наши и чуждестранни – Shafaeddin, 1998). В този смисъл едностранчиво определян приоритет в развитието на малките и средните фирми, изведен като политика на държавното управление, не би могъл да води до резултати, генериращи растеж в икономиката.

Стратегическата визия за развитие на индустрията и по-конкретно основополагащата нейна продуктова ориентация

изискват отговор на много въпроси, част от които са:

- Кои са значимите сравнителни предимства в българската индустрия на настоящия етап и доколко успешно те са „наградени“ с конкурентни предимства?
- Какъв е характерът на конкурентните предимства, опередметени в продукти, и по-специално – „срокът на действието им“?
- Къде може да се осигурява нарастване на потенциала за конкурентоспособност (индустриални производства и продукцията и по-конкретно на основата на какви и кои форми на реструктуриране, в т.ч. технологично, продуктово)?
- Къде могат да се създават предпоставки и условия за развитие на иновативни производства и съответно продукти с висока добавена стойност и конкурентоспособност на външни, включително нови пазари?
- Кои са необходимите „работещи“ политики като отговорност на държавното управление?
- Какво социално и екологично въздействие ще обуслови продуктово реструктуриране на част от индустриалното производство?
- Какво развитие на инфраструктурата за научноизследователска, развойна и иновационна дейност, включително на университетската отраслова наука, ще изисква стратегията за развитие на индустрията?
- Какво отражение ще има подобна стратегическа ориентация върху заетостта в индустрията и върху заетостта в страната като цяло?

Държавните институции в тяхната цялост не са в състояние да дадат аргументиран отговор на поставените въпроси. Впрочем това и не бива да им се „вменява“, защото става дума за проблематика, изискваща експертни оценки и в този смисъл водеща е ролята на представителите

Икономически растеж

на бизнеса и на научната общност. „Пресата“ върху държавата (законодателна и изпълнителна власт) следва да е насочена към работещи политики и необходими законодателни и други нормативни промени в контекста на стратегическата визия за развитие на индустрията. Държавната подкрепа, а не намеса има своите „ниши“ в редица направления: привличането на чуждестранни инвеститори и инвестиции; подпомагане създаването на инфраструктура за приложни изследвания и иновационна дейност; реформиране на образователната система и т.н. Важни аспекти на належащите промени в образователната система, от гледна точка на развитието на индустрията, са:

- наложителен приоритет в средното образование на създаване, дори поточно на възраждане и утвърждаване на професионалните техникуми, специализирани за подготовка на квалифицирани кадри за основните индустриални подсектори и производства;
- създаване на законодателни механизми, включително и финансови лостове, за значимо повишаване на приложната насоченост и полезност на секторната университетска наука;
- разширяване на стажантските и стипендиантските програми и значимо повишаване на тяхното качество – с разбиране, че те са база и задел за необходимо обновление на човешките ресурси на фирмите и т.н.

Възприемането на продуктова стратегическа ориентация за развитие на индустрията според мен ще позволи присъщите на държавата отговорности да прераснат в реална подкрепа за бизнеса в направления като:

- използване на възможностите, заложи в мерките на индустриалната политика на ЕС;

Индустриалният растеж в България

- целево насочване на средствата по новата европрограма в областта на науката и интелигентния растеж и фонд „Научни изследвания“;
- пълноценно и съответстващо с визията за развитие оползотворяване на финансовия ресурс в новия програмен период за иновации, енергийна ефективност и повишаване на конкурентоспособността;
- целево финансиране на инвестиции и иновации от Българската банка за развитие, предимно за малките и средни предприятия, в т.ч. чрез капитализиране на банката с оглед генериране на растеж в тази група предприятия;
- създаване на гаранционен фонд в подкрепа на стабилизирането и развитието на малките и средни предприятия;
- „отпушване“ на трансмисионните механизми между реалната икономика (респ. индустрията) и финансовия сектор (главно търговските банки), вкл. търсене на консенсус за промяна в структурата на кредитиране в съответствие с визията за развитие на индустрията;
- създаване на среда за повишаване на доверието между банки и бизнес при постигнат консенсус с дългосрочен характер около визията за развитие на индустрията (вкл. потвърждаването му от законодателната власт).

Заклучение

Тезата за **наша собствена стратегическа ориентация и визия за развитие на българската индустрия** вероятно е оспорима от експерти и анализатори с изразена „европривързаност“. Струва си обаче още веднъж да се подчертае – следвайки индустриалната политика на ЕС, прилагайки мерките на тази политика, България има да решава различни по характер, съдържание

Икономически растеж

и сложност проблеми в своя индустриален сектор в сравнение с по-голяма част от страните – членки на ЕС. На основата на собствена, добре премерена и (колкото и да е трудно) ресурсно осигурявана стратегия, индустрията ни може и заслужава да заеме достойно място и да дава значим принос към икономическия растеж на страната.

Новият програмен период и по-конкретно редица европрограми са добра предпоставка за последователно развитие на индустрията с водещ приоритет на нейната продуктова ориентация и генерирането на висока добавена стойност. Без излишен оптимизъм, предвид реалностите в икономиката и по-специално в индустрията, считаме, че тъкмо сега ни е нужна стратегическа визия за развитие и, колкото и да е трудно – стартиране на нейното последователно осъществяване.

Абсолютно „здравословно“ е бизнесът да „пресира“ гържавното управление в тази посока. При това, разбирането ми е, че тъкмо бизнесът във взаимодействие с научната общност имат централно място и роля за инициране, параметриране и практическо провеждане на визията за развитие на индустрията. Несъмнено е, че повишаването и оползотворяването на потенциала за индустриален растеж в страната директно се свързва с лидерската проблематика. Това далеч не е случайно. Предизвикателствата, които се съдържат

в нея са едновременно научни и приложни. Стратегическата визия за развитие на индустрията изисква овладяването на лидерската проблематика. Последователното достигане до лидерство в неговите човешки измерения, а на тази база и иновационно, технологично и продуктово лидерство, предполагат политики и механизми както на равнище гържавно управление, така и на фирмено равнище.

Цитирани източници:

Erhard, L., 1993. *Blagodenstvie za vsichki*, София, УИ „Стопанство“.

(Erhard, L., 1993. *Blagodenstvie za vsichki*, Sofia, UI „Stoanstvo“.)

Lall, S., 1994. *Industrial Policy: The Role of Government in Promoting Industrial and Technological Development*, *UNSTAD Review*.

Lin, J., Ha-Joon Chang, 2009. *Should Industrial Policy in Developing Countries Conform*.

Shafaeddin, 1998. *How Did the Development Countries Industrialize? The History of Trade and Industrial Policy: The Cases of Great Britain and the USA*, discussion paper, UNISTAD/OSG/DP/139.

Weiss, J., 2011. *Industrial Policy in the Twenty-First Century: Challenges for the Future*, UNI-WIDER.